

СПОЖИВАЧ І ВИРОБНИК: СОЦІАЛЬНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОТИРІЧЧЯ ІНТЕРЕСІВ У РАМКАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

У статті розглянута проблема співпраці споживача та виробника в рамках соціального діалогу в Україні. У роботі здійснено теоретичний аналіз проблеми співпраці споживача та виробника в рамках соціального діалогу в Україні крізь призму соціальних та регіональних протиріч. У статті запропоновано шляхи оптимізації соціального діалогу через використання регіональних протиріч.

Ключові слова: *регіон, виробник, споживач, соціальний діалог, соціальні протиріччя, регіональні протиріччя.*

В статье рассмотрена проблема сотрудничества потребителя и производителя в рамках социального диалога в Украине. В работе осуществлен теоретический анализ проблемы сотрудничества потребителя и производителя в рамках социального диалога в Украине сквозь призму социальных и региональных противоречий. В статье предложены пути оптимизации социального диалога через использование региональных противоречий.

Ключевые слова: *регион, производитель, потребитель, социальный диалог, социальные противоречия, региональные противоречия.*

This paper considers the problem of cooperation in the framework of consumer and social dialogue in Ukraine. In this paper, the theoretical analysis of the problem of cooperation between consumers and within the social dialogue in Ukraine through the prism of social and regional differences. The paper suggested ways to optimize social dialogue through the use of regional differences.

Key words: *region, producer, consumer, social dialogue, social conflict, regional conflict.*

Постановка проблеми. Відносини між споживачами та виробниками в Україні є дуже складними, які часто переростають у конфлікти, оскільки більшість українських споживачів сформували свою історію відносин з виробниками в умовах планової економіки. Тоді всі радянські й українські споживачі мали одного глобального виробника, який мав колективне втілення у вигляді держави та її апарату. Безпосередній виробник товару в рамках цієї системи був вираженням держави, а всі виробники були її опосередкованими представниками. Подібне представництво нівелювало індивідуальність безпосереднього виробника, який втрачав мотивацію виробітку якісної продукції або послуг в умовах жорсткого дефіциту товарів для населення. У той же час усі виробники бачили свою місію в тому, щоб не допустити суттєвих порушень державних стандартів та правил в області своєї галузі, а у випадку нестандартних ситуацій за допомогою латентного інструментарію вирішити ці проблеми шляхом відсторонення своєї провини в цій сфері. Подібна ситуація вимагала реформування, оскільки вона заводи́ла у глухий

кут відносини між виробником та споживачем товарів і послуг на теренах СРСР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан дослідження зазначеної проблеми є досить низьким. Дослідженням соціальних і регіональних протиріч інтересів у рамках українських реалій соціального діалогу в контексті взаємодії між споживачем та виробником зокрема в рамках вітчизняної та закордонної соціологічної науки ніхто не займався.

Мета статті. Дослідити соціальні та регіональні протиріччя інтересів у рамках українських реалій соціального діалогу крізь призму взаємодії між споживачем і виробником.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи перспективи подібного реформування слід відмітити їхню реальність, оскільки в цілому запас економічної міцності в радянської економіки був дуже великим і давав можливість провести реформування соціалістичного господарства за допомогою власних фінансових ресурсів. Маючи на увазі, що всі реформи суттєво відображаються на соціально-економічній спроможності громадян,

можна стверджувати, що радянська економіка та соціальна сфера мали значний запас міцності для того, щоб весь спектр реформ не призвів до зниження рівня соціального комфорту радянських громадян. Та ця можливість була змарнована і, як результат, відкинула в соціально-економічному розвитку колишні радянські республіки на десятиліття назад, які на той час уже були незалежними країнами. Тобто відсутність соціального діалогу у важливих сферах життя суспільства може призвести до розпаду самої системи. І про це впершу повинні думати національні та регіональні еліти. І саме тому вони повинні очолити соціальний діалог і підтримувати всі аспекти його розвитку.

Крім історичних аспектів розвитку відносин між виробниками та споживачами, існують і ідеологічні, які закріплені й описані в рамках економічних теорій, оскільки сьогодні ставиться під сумнів ефективність та адекватність робіт економістів, що підтримують неокласичну концепцію розвитку економіки. Подібна тенденція виникла після того як світова економіка опинилася в кінці 2008 року в стані рецесії. Оскільки теорію збалансованого бюджету споживача відносять до неокласичного напрямку у світовій економічній думці, то тим самим створюється враження про її не актуальність в умовах трансформаційної економіки, коли основні прогнози цієї теорії є надто не точними, і в бізнесі та інших активних учасників економічних відносин немає довіри. Тому немає нічого дивного в тому, що ця теорія в Україні виключно застосовується у процесі вивчення економіки для ілюстрації положень економічної науки. Використання теорії Слуцького для дослідження процесів перехідних економік має випадковий і не систематичний характер [2]. Сьогодні ця ситуація призводить до відлучення науки від економічного процесу, що робить його ще більш непередбачуваним і стихійним. А це не дає можливості науці впливати на економічні соціальні практики, що в рамках глобалізації призводить до додаткових соціально-економічних ризиків для суспільства.

Еволюція продуктивних сил різних країн неминує призводити до взаємопроникнення і зближення економік у масштабах світового господарства через встановлення сталих зв'язків між суб'єктами різних країн, у результаті чого відтворювальний процес, який відбувається в рамках окремої країни, стає невід'ємною складовою цього процесу, який відбувається вже на глобальному рівні. А відтак на об'єктивній основі еволюції міжнародного поділу праці ґрунтується й світовий інтеграційний розвиток [8]. Тобто глобалізаційні процеси в рамках світової економіки можна розглядати як інтерактивну комунікаційну систему між усіма учасниками економічних відносин у рамках учасників глобальних економічних процесів. Якщо існують комунікаційні процеси в рамках глобальної економіки, то постає питання про винесення на це обговорення позицій, які повинні бути прийнятими в

рамках соціального діалогу в рамках окремого суспільства, яке функціонує в рамках окремих національних держав. Україна як національна республіка не може оминати цього процесу і тому в рамках національного соціального діалогу повинні розглядатися питання, які б могли стати позицією української держави в рамках так званого наднаціонального соціального діалогу та інших наднаціональних обговорень, які визначають вектор розвитку сучасної цивілізації. Цей процес професійно описаний у роботах В. Лук'янець: «Нинішня глобалізація розгортається саме як процес уніфікації, тобто як процес уніфікованого нав'язування всім народам Планети цілком певної соціально-економічної парадигми (або цивілізаційної моделі). Роль загальнообов'язкової парадигми тут виконує мережа інститутів індустріально розвинених ліберально-демократичних країн Заходу, точніше Америки» [4, с. 232-233]. Та все ж не слід ототожнювати цивілізаційні процеси у сфері соціально-економічних відносин як суму окремих процесів, які відбувається в окремих країнах. У першу чергу ці процеси слід ототожнювати з синергетичним процесом діалогу між різними культурами та соціально-економічними здобутками всієї цивілізації, які і представлені в рамках цивілізації в уніфікованій формі.

У сфері відносин між виробником та споживачем у рамках глобалізації визначають такі фактори, які мають у своїй основі боротьбу за матеріальні блага, які є основою споживачької сфери. На думку А. Таллі Близькі умови життя та зростання капіталістичного виробництва висунули дозвілля та споживчі практики на поважніше місце у повсякденному житті. Соціальні групи більше не формуються відповідно до змагання за матеріальні блага. Натомість вони об'єднуються навколо певних стилів життя, що не пов'язані із класовою позицією. В умовах високого добробуту стилі споживання як соціальні маркери протистоять класовій позиції [12, р. 209]. Саме тому останнє століття пройшло в конкурентній боротьбі капіталізму з соціалізмом, оскільки існування цих зазначених концепцій з абсолютно протилежними цінностями без належного діалогу між ними не надало спільних напрацювань у сфері створення спільної системи соціально-економічних стандартів у рамки яких можна віднести проблеми соціально-економічних відносин. Про це свідчить більшість економічних показників того часу, наприклад норма вибуття основних фондів у радянській промисловості у 80-і роки перебувала на рівні 2-3 % проти 4-5 % в обробній промисловості США, а для машин і встаткування становила всього 3-4 % проти американських 5-6 %. На практиці це означало, що радянські машини в середньому служать від 25 до 33 років проти 16-20 у США [8, с. 19-20]. Тобто навіть факти, що свідчили про ефективність тієї чи іншої економічної системи на відміну від конкуруючої системи. Відсутність ефективних систем

Природно тому, що основні інвестиції йшли не на відшкодування вибуття, а на розширення основних фондів. Якщо в обробній промисловості Сполучених Штатів 50-60 % усіх капіталовкладень витрачалося на відшкодування вибуття, то в промисловості СРСР – тільки 30 %, інші 70 % йшли на розширення основних фондів або приріст незавершеного будівництва. Із 16 видів виробничих потужностей, щодо введення в лад яких є дані, у 15 випадках частка потужностей, уведених у лад у результаті реконструкції в 1971-1989 років, була нижче 50 % [8, с. 21]. Ці показники свідчать про дисфункційність відносин між виробниками та споживачами через те, що їх взаємозалежність у багатьох випадках не сприймаються ними самими в рамках повсякденних практик. Тому, що більшість із них не розуміють, що, споживаючи товари іноземного виробництва, вони погіршують економічні показники власної держави, а виробник, який мінімізує фонд заробітної плати та фонди соціальних виплат, опосередковано зменшує попит на свою власну продукцію. І цей процес був запущений на рівні соціальних практик уже в 70-роки ХХ століття на українських теренах у рамках радянської економіки.

До подібних дисфункцій призвели утопічні ідеї неосоціологічних ідеологів, наприклад W. Cockshott, A. Cottrell. На їхню думку, в ідеалі кожна держава задля досягнення соціальної справедливості держава повинна фінансувати свої витрати – інвестиції, соціальні виплати, витрати на державний апарат із податків. Податків передбачається 2: основне джерело доходу держави – прибутковий податок, другий податок – за землекористування [11, р. 53]. Навіть у цій системі, яка частково або повністю ігнорує ринкову економіку, чітко окреслені основні механізми наповнення державного бюджету країни. Тільки за рахунок податків на фізичні особи та користування земельними ресурсами. У цьому випадку опускається питання користування державними надрами, яке також відносимо до другої форми податків у рамках зазначеної системи. Ця система не є ефективною через відсутність як мотивації співробітництва між вищезазначеними сторонами, так і через те, що відсутній діалог і взаємоповага між ними. І це ставить перед ними питання спільної взаємодії протягом значних проміжків історії. Та нереалізованість подібних комунікативних процесів і є однією з головних причин постійних економічних криз, що охоплюють національні та світову економіку. В той же час відсутність інших наукових концепцій, які не можуть більш точно прогнозувати та пояснювати економічні процеси, що відбуваються в сучасній світовій та регіональних економіках і тому не слід скептично ставитися до неокласичних економічних процесів, просто треба робити поправку на можливий відсоток похибок. І саме тому капіталістичному світу не можна віддавати на відкуп радикальним силам, які роблять спробу зробити відступ від

ліберального капіталістичного світу на користь антидемократичних режимів з економіками, які не мають ознак ринкової економіки. А це призведе до повного хаосу в рамках відносин між виробниками та споживачами.

Сьогодні головним фактором вирішення проблем у відносинах між учасниками економічних і трудових відносин лежать у площині судових процесів. Ця форма вирішення трудових відносин є характерною і для представників «лівих» та радикальних концепцій. Наприклад, неомарксист А. Карнаї говорить, що працівник зможе зажадати виплатити йому повну вартість праці через суд. Я думаю, що будь-який підприємець перед найманням намагатиметься довідатися в працівника, чи збирається він це робити, й не стане брати його у випадку підозри [3, с. 147]. У цьому випадку працівник, перш ніж вирішувати в судовому порядку, повинен оцінити свої ризики в цій сфері, які можуть коштувати йому стабільного заробітку. І саме тому, свідчить досвід ринкового соціалізму в різних країнах Східної Європи, особливих досягнень у цій сфері досягли Польща, Словаччина та інші країни.

Хоча слід зазначити, що у СРСР із його плановою економікою були проблеми з розподілом матеріальних ресурсів. Не всім і не завжди подобалося, яким способом до них потрапляли товари. Не всім подобалися черги. Варто було б подумати над збільшенням сфери послуг і торгівлі у ВВП країни. Відновити колишню систему «комерційної» торгівлі, подібну тієї, котра існувала в сталінські часи. Дозволяючи людям переплачувати, але купувати потрібний товар, коли дуже треба [6, с. 54]. Тобто через зниження рівня соціального комфорту громадяни робили вибір на користь конкурентної системи і це відбувалося через односторонній монолог держави в рамках соціально-економічних відносин. Цей діалог із часом почав постійно стикатися з байдужістю споживача, особливо в умовах суцільного дефіциту на більшість товарів народного вжитку.

Почнемо з того, що споживачеві завжди потрібний той параметр якості, через якого він виріб і здобуває. Однак, у цьому виробі можна підняти рівень і маси інших параметрів, що поліпшують споживачькі властивості. У принципі, рідко бувають випадки, коли ці параметри неможливо підняти по конструкторських або технологічних причинах, але (якщо не стукне в голову геніальна ідея) практично завжди підйом будь-якого параметра – це витрати людської праці [5]. У СРСР вони не відповідали європейським стандартам, тобто те, що пересічний громадянин розглядає як якість, далеко не завжди розглядається як такою виробником чи замовником, у зв'язку із цим ніякий параметр виробу не можна розглядати сам по собі, без з'ясування завдання, що за допомогою цього виробу вирішується замовником. Тобто не завжди якість є головним фактором товару чи послуги, наприклад, у СРСР замовником

всіх побутових товарів і товарів легкої промисловості був уряд країни і в рамках великої держави з високим рівнем розвитку за рахунок виробництва зброї та освоєння земельних надр країни. Тому головна мета виробництва цих товарів у країні зводилася до забезпечення товарами широких верств населення у малий проміжок часу. В той же час на цей процес впливала і пропаганда імпортованих товарів як країн Східної Європи, так і країн капіталістичного табору. Виходячи з того, що для більшості громадян ці товари були не доступними, то мрії про ці товари підвищували рівень недовіри до власного товаровиробника. У той же час вони підсвідомо знижували свою самооцінку у сфері виробництва.

Одна з головних проблем гармонізації відносин між всіма учасниками соціального діалогу є спотворений вплив меркантилізму. Меркантилізм – це й економічна концепція, і сфера економічної політики, що виникла в XVI в. в епоху великих географічних відкриттів, розвитку торговельного капіталу [7]. Ця тенденція була присутня у більшості країн Західної Європи, що проявилось у друкуванні подібних економічних трактатів, особливих успіхів у сфері прийняття було досягнуто у країнах із домінуванням протестантської етики (Бельгія, Нідерланди, Люксембург і т. д.), які подібним чином інституціоналізувалися і поширювалися по всьому світові. І тому сьогодні цивілізаційна складова економічної сфери сформована на принципах меркантильного збагачення будь що. Подібна ідеологема і заважає співпраці між різними сторонами соціального діалогу, оскільки збагачення будь-яким чином сприяє розвитку непомірних бажань від співпраці в системі «роботодавець-найманий працівник» і бажання мінімізувати вкладення власних ресурсів. Це при тому, що результат повинен вдовольнити обидві сторони і ще й кінцевого споживача товару або послуги.

Хоча з погляду шанувальників цієї теорії – це не ідеологія і навіть не ідеологема, а вираження форми емпіричних спостережень, які були доповнені висновками, роздумами та іншими формами аналізу у сфері дослідження походження багатств і найбільшим здобутком економістів, які підтримували цю теорію, полягає в тому, що їм вдалося висловити свої роздуми щодо цього питання і донести їх до наукового співтовариства широких верств населення.

Та все ж вони відкрили своєрідний економічний «ящик пандори», коли багатство стало розглядатися як соціальний процес. Специфічна форма багатства, на їхню думку, це гроші у вигляді дорогіших металів (золота, срібла). Саме гроші є шире багатство. «Нація, що має більше грошей, сильніша й багатша». Гроші представляють багатство не у вигляді нерухомого скарбу, а у формі капіталу, що перебуває в постійному русі [10]. У цьому випадку представники меркантилізму вивели основні форми здобуття багатства. А це

дало поштовх до розвитку підприємництва та інших форм розвитку капіталізму. Для подальшого розвитку капіталізму просто необхідним було б застосування великої кількості психологічних технологій, які б сприяли постійно прогресуючому підвищенню рівня споживання. І це стало першим кроком до формування так званого суспільства споживання. У рамках цього суспільства і стало можливим сформувати культ споживання, який є складовою частиною більшості соціальних практик та соціальних ритуалів. Тобто феномен споживання знайшов своє відображення в рамках майже всіх соціальних інститутів у межах сучасних суспільств, незважаючи на рівень його розвитку.

Суспільство споживання – це сукупність суспільних відносин, у яких ключове місце відіграє індивідуальне споживання, опосередковане ринком. Його вогнища виникають уже на ранніх стадіях розвитку капіталізму. Сучасна Росія демонструє осередковий характер розвитку суспільства споживання. Однак цей механізм перетворюється в каркас суспільства в цілому тільки в умовах зрілого капіталізму [2, с. 54]. Та реальність українського суспільства не сприяла подібним трансформаціям всі роки української незалежності, хоча глобалізаційні тенденції сприяють тому, що сьогодні є багато соціальних практик, які є характерними для споживацького суспільства. Сюди ми можемо віднести поширення в Україні так званого «шопоголізму». Шопоголізм, а з погляду науки – оніоманія, або залежність від магазинів, виражається як настирлива ідея робити покупки у величезних кількостях [1]. Тобто велика кількість українців мають психологічну залежність від покупки товарів, більшість із яких вони не використовують у своєму домашньому господарстві. Наступною ознакою споживацького суспільства є велика кількість різноформатних магазинів та інших торгових точок.

Висновки. Економічна система суспільства зараз є частиною так званого суспільства споживання. Її особливістю є перетворення поведінки маси споживачів у ключовий фактор економічного розвитку. Маркетингова революція кардинально міняє логіку виробництва: перш ніж щось зробити, треба забезпечити канали збуту. Споживач перетворюється в ринкову силу, яку треба постійно завойовувати.

На зміну культурі накопичення, адекватної незрілому капіталізму, приходять культура марнотратства. Соціальна структура суспільства споживання є дуже специфічною. З одного боку, вона зберігає якісні характеристики капіталістичного суспільства, а з іншого – порушує його раціоналістичність, оскільки всі учасники ринкових відносин прагнуть нераціонального, заснованого на емоціях споживання. У сучасній соціологічній думці існують моделі споживання характерні для споживацького суспільства, але їх суттєвим недоліком є ігнорування взаємодії між споживачем та виробником.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гендерные модели потребления. Социально-половая (гендерная) сегментация рынка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.consumers.narod.ru/lections/gender.html>.
2. Ильин В. И. Быт и бытие молодежи российского мегаполиса. Социальная структура повседневности общества потребления / В. И. Ильин. – СПб. : Интерсоцис, 2007.
3. Корнай Я. Венгерская реформа: подходы, надежды и реальность / Я. Корнай // Вопросы экономики. – 1989. – № 1. – С. 147.
4. Лукьянец В. С. Глобализация. Технонаука. «Зловещее изменение мира» / В. С. Лукьянец // Людина і культура в умовах глобалізації. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2003. – С. 232–233.
5. Мухин Ю. О качестве товаров вообще, и об их качестве в СССР [Электронный ресурс] / Ю. Мухин. – Режим доступа : <http://forum-msk.org/material/economic/9083584.html>.
6. Николаев И. Что лучше: рыночная или плановая экономика? / И. Николаев // Альманах «Восток». – 2003. – Выпуск № 4. – С. 54.
7. Олейник А. Н. В поисках альтернативного курса реформ: размышления о работах французского экономиста В. Андресфа / А. Н. Олейник // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2004. – Т. 2. – № 1. – С. 38–44.
8. Попов В. Закат плановой экономики / В. Попов // Эксперт. – 2008. – № 1 (640). – С. 18–24.
9. Солоницкий А. Мировое хозяйство: характер разнородности и задачи интеграции / А. Солоницкий // Мировая экономика и международные отношения. – 1991. – № 2. – С. 60–70.
10. Фридмен М. Либерализм / М. Фридмен, Ф. Хайек. – М., 2003. – С. 79.
11. W. Paul Cockshott, Allin Cottrell «Alternativen aus dem Rechner. Für sozialistische Planung und direkte Demokratie». PapyRossa Verlag. Köln. – 2006. – S. 258.
12. Tally Katz-Gerro. Highbrow Cultural Consumption and Class Distinction in Italy, Israel, West Germany, Sweden, and the United States / Tally Katz-Gerro // Social Forces. – September 2002. – № 81 (1). – S. 207–229.

Рецензенти: Гавеля В. Л., д. філос. н., професор;
Калашнікова Л. В., к. соціол. н., доцент.

© Довгаль І. В., 2013

Дата надходження статті до редколегії 30.10.2013 р.

ДОВГАЛЬ Ігор В'ячеславович – кандидат економічних наук, докторант кафедри практичної психології, соціології та соціальної роботи КПУ.

Коло наукових інтересів: соціальний діалог.